

Համարում գետեղված են ակադեմիկոս
Գևորգ Բեգլարի Ջահուկյանի
ծննդյան 100-ամյակի առթիվ ԵՊՀ հայ
բանասիրության ֆակուլտետում կայացած
գիտաժողովի զեկուցումներից

Գ. ՋԱՀՈՒԿՅԱՆԻ «ՀԱՄԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ» ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ

ՎԱՐԴԱՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Գ. Բ. Ջահուկյանը լեզվաբանական լայն հետաքրքրություններ ունեցող գիտնական էր: Ըստ էության, նրա գիտական ընդգրկման դաշտից դուրս չի մնացել լեզվաբանական որևէ ուղղություն կամ կարևոր հիմնահարց: Նա համակողմանիորեն քննել և նոր լուծումներ է առաջարկել ոչ միայն ավանդական լեզվաբանության բազմաթիվ հիմնախնդիրների, այլև արձագանքել է իր ժամանակի նորարական լեզվաբանական գաղափարներին, հայերենագիտության հիմնահարցերը դիտարկել նոր մոտեցումների լույսի ներքո: Լեզվաբանական լայն ընդգրկումով հանդերձ, Գ. Ջահուկյանի գիտական որոնումներն ունեցել են երկու հիմնական ուղղություն՝ 1) պատմահամեմատական լեզվաբանությունը և 2) ընդհանուր լեզվաբանությունը: Այս երկու ուղղությունների զարգացման համար մեկնարկային ավելի քան նպաստավոր հիմք էր մեծանուն գիտնականի «Լեզվաբանության պատմություն» երկհատոր աշխատությունը¹, որում գիտական բարձր չափանիշով քննության նյութ է դարձել ողջ լեզվաբանական միտքը, հատկապես՝ պատմահամեմատական և ընդհանուր լեզվաբանությունը՝ հնագույն ժամանակներից մինչև 20-րդ դարի կեսերը:

Իսկ լեզվի տեսության ոլորտում ակադ. Գ. Ջահուկյանի հայացքների ամփոփումն է «Լեզվի համընդհանուր տեսություն»² արժեքավոր

¹ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Լեզվաբանության պատմություն, հ. I, Եր., 1960, հ. II, Եր., 1962:

² Տե՛ս **Джаукян Г. Б.** Универсальная теория языка (пролегомены к субстанциональной лингвистике). М., 1999: Տեսական լեզվաբանության խնդիրները Գ. Ջահուկյանի միտքը զբաղեցրել են դեռևս երիտասարդ տարիքից: Այդ հարցերի վերաբերյալ իր առաջին պատկերացումները տեղ են գտել ժամանակակից հայերենի քննությանը նվիրված աշխատություններում (հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Եր., 1969, **նույնի**՝ Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, **նույնի**՝ Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Եր., 1989, **նույնի**՝ Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Եր., 2003), ինչպես նաև հեղինակի «Общее и армянское языкознание» (Եր., 1978) գրքում և մի շարք հոդվածներում (հմմտ. «Ընդհանուր և հայ ինչույթաբանության մի քանի հարցեր», «Խոսքի մասերի կադասարային դասակարգումը», «Համընդհանուր լեզվաբանական տեսությունը և նախադասության անդամների ուսմունքը», որոնք ամփոփվել են հեղինակի «Հայոց լեզվի տեսության և պատմության հիմնահարցերը» (Բեյրութ, 2001) ժողովածուում:

աշխատությունը, որն էլ հիմք կընդունենք սույն քննության ընթացքում:

Որպես լեզվաբանական հայեցակարգ՝ «Համընդհանուր լեզվաբանական տեսությունը» (այսուհետև՝ ՀԼՏ) առաջնորդվում է հետևյալ հիմնական սկզբունքներով.

Ա. ՀԼՏ-ն ելնում է այն հաստատումից, որ *լեզուն սուբստանց է, այլ ոչ թե ձև*: Հետևաբար այն ուսումնասիրող լեզվաբանական գիտակարգը պիտի լինի *սուբստանցիոնալիստական*: Այս դրույթով հեղինակը հակադրվում է կառուցվածքային լեզվաբանության և առաջին հերթին լեզվաբանական այդ ուղղության նախահայր համարվող Ֆերդինանդ դը Սոսյուրի հայտնի կանխադրույթին, որը պնդում է հակառակը՝ «...լեզուն ձև է և ոչ թե սուբստանց»³: Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ հակադրելով ձևը և սուբստանցը՝ «Սոսյուրը ելել է նեղ լեզվաբանական խնդրից» և «նկատի է ունեցել լեզվական ձևը և լեզվական սուբստանցը»⁴, այնինչ՝ պետք էր ելնել ձևի և սուբստանցի հարաբերակցությունից լայն առումով, որովհետև լեզուն նյութական (մատերիական), այսինքն՝ սուբստանցիոնալ աշխարհի մի մասն է, գործառում է այդ աշխարհում և իբրև հաղորդակցման միջոց հասարակության անդամների միջև՝ արտացոլում է նյութական աշխարհն իր բոլոր կողմերով: «Արդեն միայն այն, որ միավորների հակադրությունը ինչպես արտահայտության պլանում, այնպես էլ բովանդակության պլանում հնարավոր է միայն նյութական (սուբստանցիոնալ) հիմքի վրա, խոսում է այն մասին, որ լեզվի բնույթը չի կարելի հասկանալ՝ հաշվի չառնելով նյութական աշխարհի իրերի հարաբերությունները»⁵: Այստեղից, ըստ Գ. Ջահուկյանի, հետևում է. որ «Լեզվի բուն էությունը կարելի է հասկանալ՝ միայն դուրս գալով նրա սահմաններից»⁶: Լեզուն նախ և առաջ սուբստանց է, որովհետև առանց սուբստանցի (մատերիայի) չի կարող լինել ձև: Ինքնին ձև գոյություն չունի: Այն ինչ-որ բանի ձևն է, իսկ այդ «ինչ-որ բանն» էլ հենց սուբստանցն է:

Ձևի և սուբստանցի այսպիսի ըմբռնումից հետևում է նաև հակադրությունը սոսյուրյան մյուս հայտնի կանխադրույթին, ըստ որի՝ «...լեզվաբանության միակ և իսկական առարկան լեզուն է՝ դիտարկված ինքն իր մեջ և իր համար»⁷, որ նույնն է, թե *լեզուն փակ համակարգ է*: Ըստ սուբստանցիոնալիստական լեզվաբանության՝ լեզուն չի կարող փակ համակարգ լինել, որովհետև այդ դեպքում անհասկանալի կլինեն լեզվական շատ երևույթներ, որոնց բացատրությունները լեզվից դուրս են, օր.՝ փոխաբերությունները: Հավելենք՝ դարձվածքները: ՀԼՏ-ն միանգամայն արդարացիորեն լեզուն դիտում է *բաց համակարգ*: Փակ համակարգ լի-

³ Фердинанд де Соссюр, Курс общей лингвистики // Труды по языкознанию, М., 1977, с. 154).

⁴ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 5.

⁵ Նույն տեղում:

⁶ Նույն տեղում, էջ 6:

⁷ Фердинанд де Соссюр, նշվ. աշխ., էջ 269:

նելու դեպքում լեզուն կլիներ մեկընդմիջ տրված, անփոփոխ մի բան (այդպիսին կարող է լինել միայն մեռած լեզուն), այնինչ՝ լեզվի հիմնական բնութագրերից է նրա փոփոխականությունը: Այդ հատկության շնորհիվ է լեզուն արձագանքում հասարակական կյանքի տեղաշարժերին և հարստանում նոր իմաստներով, վերջինները արտացոլող ձևերով:

Բ. Գ. Չահուկյանը վերանայում է նաև *լեզվի (langue)* և *խոսքի (parole)* սոսյուրյան ըմբռնումը: Հայտնի է, որ «Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացում» (այսուհետև «Դասընթաց») լեզուն հակադրվում է խոսքին՝ որպես հասարակական երևույթը անհատականին: Մյուս կողմից՝ Սոսյուրը, լեզուն և խոսքը առանձին-առանձին համարելով համասեռ երևույթներ, այդ երկուսի միասնությունը, որին տալիս է ֆրանսերեն *langage (լեզվախոսություն, խոսքային գործունեություն)* անվանումը, համարում է տարասեռ երևույթ, որովհետև նրան բնորոշ են ինչպես հասարակական, այնպես էլ անհատական պլանները⁸: Ըստ Գ. Չահուկյանի՝ լեզուն նույնպես տարասեռ երևույթ է. այն «որպես վիճակ կարող է լինել ինչպես հասարակական, այնպես էլ անհատական, որի երկու դրսևորումների միջև գոյություն ունի փոխադարձության հարաբերություն (\leftrightarrow)»⁹: Սոսյուրյան այդ բացթողումը ՀԼԿ-ում լուծվում է «լեզու-խոսք» հակադրությունը փոխարինելով «լեզու-հաղորդակցում» («язык-коммуникация») հակադրությամբ: Յուրաքանչյուր անհատի գիտակցության մեջ կա հասարակական լեզվահամակարգի մանրակաղապարը, առանց որի հնարավոր չէ ոչ միայն փոխըմբռնումը մինևույն հանրության լեզվակիրների միջև, այլև *հասարակական լեզվի վերածումը անհատական խոսքի*: Լեզվի անհատական մանրահամակարգը կամ պարզապես անհատական լեզուն այն անհրաժեշտ միջանկյալ օղակն է, որի միջոցով, մի կողմից, իրացվում է հասարակական լեզվի և անհատական խոսքի կապը, մյուս կողմից, «խոսքը՝ որպես անհատական երևույթ, հակադրվում է կոլեկտիվի լեզվին»¹⁰:

⁸ Տե՛ս **Фердинанд де Соссюр**, նշված հրապարակումը, էջ 46-53:

⁹ **Джаукян Г. Б.** Универсальная теория языка, с. 15.

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 13-14: «Ընդհանուր և հայ լեզվաբանություն» գրքում Գ. Չահուկյանը այդ հակադրությունը տեսնում է ոչ թե խոսքի և լեզվի միջև՝ առաջին ու երկրորդ ըմբռնումներով, այսինքն՝ *լեզու-անփոփոխակի* կամ *էթնիկական կոլեկտիվի լեզվի* միջև, այլ *խոսքի և անհատական լեզվի (կամ անհատական լեզվահամակարգի)* միջև, որովհետև խոսքը դիտում է որպես անհատական լեզվահամակարգի իրացումը (տե՛ս **Джаукян Г. Б.** *Общее и армянское языкознание*, էջ 17): Իբրև տեսական կառուցում՝ ընդունելով «լեզու – խոսք» հարաբերակցության ջահուկյանական հայեցակարգը, որն ավելի հետևողական է, քան Սոսյուրի հայեցակարգը, այնուամենայնիվ անհատական լեզվի հասկացությանը պիտի վերաբերվել որոշակի վերապահումով՝ նկատի ունենալով, որ անհատական լեզուն նույնպես պայմանական ըմբռնում է. այն ոչ այլ ինչ է, քան որևէ էթնիկական լեզվի անհատական դրսևորումը: Լեզվի և խոսքի հարաբերակցության ջահուկյանական հայեցակարգին մոտ է ուրուզվայցի բանասեր և լեզվաբան Է. Կոստերիուի պատկերացումը (տե՛ս **Э. Косериу**, *Синхрония, диахрония и история // «Новое в лингвистике»*. Выпуск III. М., էջ 156-158): Լեզվի և խոսքի հարաբերակցության առումով է. Կոստերիուի հայեցակարգային կարևոր դրույթներից է նաև այն, որ լեզուն նա ընկալում է ոչ թե իբրև «պատրաստի գործ» (*έργον*), ինչպիսին համարում է Սոսյուրը, այլ իբրև գործունեություն (*ένέργεια*)՝ ըստ հումբոլդտյան պատկերացման (տե՛ս նույն տեղը):

Լեզվի և խոսքի այդպիսի ըմբռնումը ՀԼՏ-ի մեջ ձեռք է բերում հայեցակարգային նշանակություն, որովհետև այն հիմք է տալիս վերանայելու լեզվաբանության կառուցվածքի մասին եղած պատկերացումները և առաջարկելու միանգամայն նոր կադապար: Գ. Ջահուկյանը, նախ, լեզվաբանության ուսումնասիրության ոլորտից դուրս է մղում խոսքի քննությունը, որովհետև նրա կարծիքով՝ «...խոսքը, որպես լեզվի իրացում, լեզվաբանի համար հետաքրքրություն է ներկայացնում ոչ թե որպես նպատակ, այլ որպես միջոց, իսկ հատկապես՝ որպես լեզվի բացահայտման միջոց, այն ընդհանուրի ուսումնասիրության միջոց, ինչը իրացվում է խոսքում»¹¹: Հետևաբար լեզվաբանության ուսումնասիրության առարկան է միայն լեզուն: Դրանից հետևում է, որ լեզվաբանության կառուցվածքը պիտի ծառայի հենց լեզվի համակարգային և կառուցվածքային բնութագրերի համակողմանի բացահայտմանը:

Վերոհիշյալ մոտեցումները հիմք են դառնում առաջարկելու լեզվաբանության կառուցվածքի նոր կադապար: Ըստ այդմ՝ Գ. Ջահուկյանը տարբերակում է լեզվաբանության երկու տեսակ՝ *անփոփոխակային* (инвариантный) և *փոփոխակային* (вариативный): Մյուս կողմից՝ նկատի ունենալով «լեզու» հասկացության երեք հիմնական կիրառությունները, այն է՝ 1) որպես համամարդկային լեզվական կարողություն (ընդհանուրը), 2) որպես որևէ էթնիկական հանրության հաղորդակցման միջոց (առանձինը), 3) որպես անհատական լեզվաունակություն (անհատականը), նա, «ըստ ընդհանրացման աստիճանի», տարբերակում է *համալեզվաբանություն* (панлингвистика), *առանձնալեզվաբանություն* (монолингвистика) և *անհատալեզվաբանություն* (идиолингвистика) գիտակարգերը: Այդ գիտակարգերից յուրաքանչյուրի նկատմամբ ըստ նպատակի և մոտեցման բնույթի կիրառելով *անփոփոխակային* և *փոփոխակային* տարատեսակները՝ առանձնացնում է լեզվաբանական վեց գիտակարգ.

1) *անփոփոխակային համալեզվաբանություն* (инвариантная панлингвистика),

2) *փոփոխակային համալեզվաբանություն* (вариативная панлингвистика),

3) *անփոփոխակային առանձնալեզվաբանություն* (инвариантная монолингвистика),

4) *փոփոխակային առանձնալեզվաբանություն* (вариативная монолингвистика),

5) *անփոփոխակային անհատալեզվաբանություն* (инвариантная идиолингвистика),

¹¹ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, էջ 16: Հետևաբար նա մերժում է լեզվի լեզվաբանության (*linguistique de la langue*) և խոսքի լեզվաբանության (*linguistique de la parole*) տարբերակման պահանջը, որը առաջադրված է «Դասընթացում», որովհետև խոսքի լեզվաբանությունը, «ըստ ՀԼՏ-ի, վերագրվում է փոփոխական, այսինքն՝ փոփոխակային լեզվաբանության ուսումնասիրության օբյեկտը» (նույն տեղում, էջ 242):

6) *փոփոխակային անհատալեզվաբանություն* (вариативная идиолингвистика):

Նշվածներից առաջինը քննության հայեցակերպով համապատասխանում է *ընդհանուր լեզվաբանությանը* ավանդական ըմբռնումով, իսկ մյուսները՝ անփոփոխակային թե փոփոխակային, ունեն նեղ ընդգրկում. վերաբերում են որևէ առանձին լեզվի կամ անհատական լեզվի քննությանը այս կամ այն հայեցակերպով:

Լեզվաբանության վերոհիշյալ գիտակարգերից խնդրահարույց կարող է լինել *անհատալեզվաբանությունը* (идиолингвистика), մասնավորապես՝ նրա *փոփոխակային* տեսակը: Եթե *անփոփոխակայինի* քննության առարկա է դառնում «առանձին հեղինակների լեզուն»¹², վերջին հաշվով՝ տեքստի լեզվաբանության դրսևորումներից մեկը, ապա փոփոխակայինի քննության նյութը խոսքային ոլորտն է (հմմտ. «...ուսումնասիրում է **խոսքի ակտի** (ընդգծ. մերն է՝ Վ. Պ.) կազմավորման ժամանակ գործող բնախոսական և հոգեկան մեխանիզմները»¹³): Եվ սա այն դեպքում, երբ հեղինակը մերժում է խոսքի լեզվաբանության գաղափարը (հմմտ. «...խոսքը լեզվաբանին հետաքրքրում է ոչ թե ինքնին..., այլ որպես լեզվի դրսևորում»¹⁴ կամ՝ «Խոսքը ինքնին՝ որպես անհատական ակտ, չի հետաքրքրում լեզվաբանին»¹⁵):

Գ. Լեզվաբանական յուրաքանչյուր հայեցակարգ ենթադրում է հետազոտության սեփական մեթոդ, իսկ հայեցակարգի հետևողական իրացումն այդ մեթոդի կիրառումով հանգեցնում է համապատասխան կառուցվածքի ձևավորման: Ասվածի վկայություններն են հատկապես 20-րդ դարի ընթացքում և մասնավորապես կառուցվածքային լեզվաբանության դպրոցների կողմից մշակված լեզվաբանական կառուցվածքները (հմմտ. *գործառական կառուցվածք, հակադրական կառուցվածք, բաշխական կառուցվածք, սերող կառուցվածք* և այլն)¹⁶:

Մեթոդը, որի կիրառումով Գ. Ջահուկյանը իրեն բնորոշ հետևողականությամբ իրացնում է ՀԼՏ-ի հայեցակարգը, և որի արդյունքում ձևավորվում է ՀԼՏ-ի կառուցվածքը, *համընդհանուր լեզվաբանական կադաստրն* է (ՀԼԿ): Այդ կառուցվածքը կարելի է անվանել *կադաստրային կառուցվածք* (ԿԿ)¹⁷: Հետևաբար սկզբունքային նշանակություն

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 17:

¹³ Նույն տեղում:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 13:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 242:

¹⁶ Այդ մասին տե՛ս **Степанов Ю. С.** Методы и принципы современной лингвистики. М., 1975, էջ 196-242, **նույնի** Основы общего языкознания. М., 1975, էջ 230-253:

¹⁷ Գ. Ջահուկյանը խնդրին այս տեսանկյունից չի անդրադառնում թերևս երկու պատճառով. ա) ՀԼՏ-ի կարևոր խնդիրներից է *լեզվաբանության կառուցվածքի*, բայց ոչ *լեզվաբանական կառուցվածք(ներ)ի* սահմանումը. 2) լեզվաբանական կառուցվածքին առնչվող հարցադրումը կարող է հակասական տպավորություններ առաջացնել ՀԼՏ-ի բուն էության մասին, այն է՝ նրա սուբստանցիոնալիստական բնույթի մասին: Մեր կարծիքով, սակայն, այդպիսի պատկերացում կարող է առաջանալ միայն ՀԼՏ-ի մակերեսային դիտարկման դեպքում:

ունի, թե ինչ է ՀԼԿ-ն՝ որպես լեզվաբանական հետազոտության մեթոդ:

ՀԼԿ-ն խարսխված է հինգ հիմնական սկզբունքների վրա՝ նյութականության, ընդհանրականության, ամբողջականության, միասնականության, խնայողականության: Մուբստանցիոնալ լեզվաբանության համար, ըստ հեղինակի, առաջնային կարևորություն ունի հատկապես նյութականության սկզբունքը, որ բնական է: Այս սկզբունքը ենթադրում է իրականությունից գնալ դեպի լեզու և ոչ թե հակառակը, որովհետև «...լեզվում չկա ոչինչ, որը չբացատրվեր գոյություն ունեցող իրականությամբ. լեզուն ամբողջությամբ կախված է նրանից, այն դեպքում, երբ իրականությունը կարող է և արտահայտված չլինել լեզվում»¹⁸:

Մուբստանցիոնալության տեսանկյունից «սկզբունքային տարբերություն չկա արտահայտության պլանի և բովանդակության պլանի բաղադրիչները նկարագրելիս»¹⁹: Ընդհանրականության սկզբունքի համաձայն «ՀԼԿ-ն պիտի կիրառելի լինի բոլոր լեզուների նկատմամբ... Այն կառուցելիս պիտի նկատի ունենալ մարդկային լեզուն ընդհանրապես որպես տարբեր կոլեկտիվների լեզուների որոշակի ընդհանրացում, այսինքն՝ որպես լեզվի որոշակի իդեալական վիճակ»²⁰: Ըստ հեղինակի՝ լեզվաբանական գիտակարգերից «իսկական ընդհանրականության հասել է միայն ընդհանուր հնչյունաբանությունը»²¹: Ամբողջականության սկզբունքից հետևում է, որ «ՀԼԿ-ն պիտի կիրառելի լինի լեզվի բոլոր կողմերի նկատմամբ, հնարավորություն տա նկարագրելու ոչ միայն բովանդակության պլանի և արտահայտության պլանի միավորները առանձնաբար, այլև տարբեր լեզուներում նրանց տարբեր համակցությունների միջոցով կազմավորվող միավորները»²²: Միասնականության սկզբունքը «... Լեզվական կառուցվածքի բոլոր կողմերի վերլուծության և համադրության դեպքում պահանջում է անցկացնել միասնական ընթացակարգեր, կիրառել միևնույն մոտեցումը»²³: Ըստ խնայողության սկզբունքի նվազագույն միջոցներով պիտի նկարագրել առավելագույն օբյեկտներ: Այս սկզբունքի կիրարկմամբ աղյուսակներ կազմելիս «դատարկ վանդակներ չպիտի լինեն»²⁴: Հեղինակը նկատում է, սակայն, որ ասվածը հնարավոր է միայն իդեալական լեզվավիճակ նկարագրելիս, երբ լեզուն նկատի է առնվում որպես համամարդկային լեզվական տիպ, որպես որոշակի վերացարկում, իսկ « առանձին լեզուների նկարագրության դեպքում հնարավոր չէ հասնել այդպիսի կատարելության»²⁵: Այս դեպքում Գ. Ջահուկյանը ելքը տեսնում է երկու

¹⁸ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 24.

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 26:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 25:

²¹ Նույն տեղում:

²² Նույն տեղում, էջ 27:

²³ Նույն տեղում, էջ 28:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 30:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 30-31:

հնարավոր ուղիներից մեկի ընտրության մեջ. «...կա՛մ հետևողականորեն ցույց տալ, թե առանձին լեզուներում ինչպես են իրացվում ՀԼԿ-ի կարգերն ու տերմերը, կա՛մ էլ առանձնացնել միայն այն բնութագրերը, որոնք հնարավորություն կտան առավել խնայողաբար ընդգրկել (բնութագրել) առանձին լեզվի համակարգը՝ նրան բնորոշ կոնֆիգուրացիաների բացահայտումով»²⁶:

Դ. Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ լեզվի սուբստանցիոնալ (նյութական) բնույթից հետևում է, որ լեզվական կառուցվածքի բաղադրիչներ կարող են լինել միայն երկկողմանի միավորները: Հետևաբար լեզվական կառուցվածքում կարող են առանձնացվել միայն այնպիսի մակարդակներ, որոնց միավորներն օժտված են ինչպես բովանդակության, այնպես էլ արտահայտության պլանով: Այստեղից հետևում է, որ հնչույթը (phoneme), որը սովորաբար համարվում է լեզվական հիմնական միավորներից մեկը, և որին հատուկ կարևորություն է տրվում հատկապես կառուցվածքային լեզվաբանության մեջ²⁷, սուբստանցիոնալ լեզվաբանության տեսանկյունից չի կարող ինքնուրույն մակարդակ ձևավորել, որովհետև ունի միայն արտահայտության պլան: Ավելին, ՀԼՏ-ն չի տարբերակում նաև ձևույթային մակարդակ, որովհետև նրա հեղինակի կարծիքով՝ այդպիսի մակարդակի տարբերակումը «խախտում է մոտեցման միասնականությունը՝ հանգեցնելով միևնույն միջոցների կրկնակի քննության. ձևույթային մակարդակում և այն միավորների մակարդակներում, որոնց նրանք կցվում են»²⁸: Ինչ խոսք, որ հիշյալ հարցերում նույնպես հեղինակը հավատարիմ է մնում իր որդեգրած սկզբունքներին: Այդ երկու միավորների հարցը Գ. Ջահուկյանը լուծում է յուրովի. եթե ձևույթի (morpheme) դրսևորումները (արմատական և մասնիկային) բաժանում է *բառային* մակարդակի երկու ենթամակարդակների վրա՝ *արմատական* և *բառակազմական*, ապա հնչույթների դեպքում այդպիսի հստակություն չկա: Ըստ ամենայնի՝ հնչույթները դիտվում են արմատների, ավելի ճիշտ՝ բառերի գծային բաղադրիչներ, որոնք գծայնորեն այլևս անբաժանելի են²⁹: Այսինքն՝ դարձյալ դիտարկ-

²⁶ Նույն տեղում, էջ 31:

²⁷ Ամերիկյան նկարագրական լեզվաբանության մեջ հնչույթը համարվում է լեզվական երկու հիմնական միավորներից մեկը՝ ձևույթի հետ միասին (հմտ. **Блумфильд Л.** Язык. М., 1968, **Глисон Г.** Введение в дескриптивную лингвистику. М., 1959, և այլն):

²⁸ **Г. Б. Джаукян**, Универсальная теория языка, էջ 82:

²⁹ Մերժելով Ն. Ս. Տրուբեցկոյի կողմից հնչույթին տրված բնութագիրը՝ որպես «հնչույթաբանորեն էական [իմա տարբերակիչ- Վ. Պ.] հատկանիշների ավբողջություն» կամ «փունջ» (տե՛ս **Трубецкой Н. С.** Основы фонологии. М., 2000, էջ 43)՝ Գ. Ջահուկյանը, ըստ էության, հնչույթը բնորոշում է իբրև «արտահայտության պլանի նվազագույն գծային միավոր» (**Джаукян Г. Б.** Универсальная теория языка, էջ 250), որը օժտված է հասարակական, այն է՝ հաղորդակցական գործառնությունով (հմտ. «Հնչույթները հանրայնորեն (տվյալ լեզվական կոլեկտիվում) տարբերակելի հնչունական կազմավորումներ են, որոնք բաղկացած են խոսքային օրգանների շարժումների որոշակի ձևերից և հանդես են գալիս որպես գծայնորեն անբաժանելի միավորներ» (նույն տեղում, էջ 100):

վում են բառային մակարդակում: Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ հնչույթի քննությանը բավականին տեղ է տրված «Լեզվի համընդհանուր տեսության» տարբեր բաժիններում, ավելին՝ ընդունվում է, որ «տվյալ լեզվի հնչույթների ամբողջությունը կազմում է նրա հնչույթային համակարգը»³⁰, ապա ակնհայտ է, որ ՀԼՏ-ն, առանձին հնչույթային մակարդակ չտարբերակելով հանդերձ, այնուամենայնիվ, ընդունում է հնչույթի՝ որպես ինքնուրույն լեզվական միավորի գոյությունը: Եվ դա բնական է. հնչույթի (իմա՝ լեզվական հնչյունի)՝ որպես ինքնակա միավորի գաղափարի մերժումը իրենց սուբստանցիոնալ (նյութական) հիմքերից կզրկեր նաև երկկողմանի միավորները՝ *բառը, շարույթը, նախադասությունը* և *տեքստը*, որոնք ՀԼՏ-ի մեջ ճանաչվում են իբրև ինքնուրույն մակարդակներ ձևավորող միավորներ: Որքան էլ անժխտելի է ՀԼՏ-ի հետևողականությունը, այնուամենայնիվ, հնչույթի՝ որպես լեզվական կառուցվածքի որոշակի բաղադրիչի կարգավիճակի հարցը նրանում լուծված չէ³¹:

Ի տարբերություն ավանդական լեզվաբանության, որը լեզվի կառուցվածքում առանցքային դեր է վերապահում *բառին*, ՀԼՏ-ի մեջ այդպիսի դեր վերապահվում է *շարույթին*, իսկ բառը դիտվում է լեզվական սովորական միավորներից մեկը: Ընդ որում, բառը չի կարող դիտարկվել անփոփոխակային (համընդհանրական) լեզվաբանության մեջ, որովհետև նրա բնութագրերը խիստ տարբեր են լեզվից լեզու: Այն փոփոխակային լեզվաբանության օբյեկտ է, «յուրաքանչյուր լեզվում կարող է ունենալ իր առանձնացման յուրահատկությունները, որոնց ուսումնասիրությունը տիպաբանական հիմնահարց է»³²:

Շարույթի գաղափարը համեմատաբար նոր է լեզվաբանության մեջ: Նրա առաջին բնորոշումները պատկանում են Ֆ. դը Սոսյուրին և Ի. Ա. Բոդուեն դը Կուրտենեին³³: Այնուհետև շարույթի հասկացությանը անդրադարձել են նաև Լ. Վ. Շչերբան, Վ. Վ. Վինոգրադովը³⁴, Ա. Ա. Ռեֆորմատսկին³⁵ և ուրիշներ: Բնականաբար, շարույթի սահմանումներից և ոչ մեկը ամբողջությամբ չի կրկնում մյուսին: Շարույթը նշված հեղինակներից միանգամայն տարբեր կերպ է սահմանել ակադ. Գ. Ջա-

³⁰ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, էջ 101:

³¹ Գ. Բ. Ջաուկյանի լեզվամակարդակային տեսությանը տարիներ առաջ անդրադարձել ենք մեր «Լեզվական և խոսքային մակարդակներ» (տե՛ս ԲԵՆ, 2004, թիվ 3 (114), էջ 44-56, նաև՝ Վ. Ջ. Պետրոսյան, Ընդհանուր և հայ լեզվաբանության հարցեր, Եր., 2015, էջ 40-59) հոդվածում և այսօր էլ հիմնականում նույն կարծիքին ենք մնում, ընդ որում՝ ոչ միայն հնչույթային մակարդակի տարբերակման հարցում:

³² Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, էջ 277:

³³ Այդ մասին տե՛ս մեր «Շարույթաբանական ըմբռնման հարցեր» հոդվածը (ԲԵՆ, 2004, թիվ 2 (113)), էջ 77-83, նաև՝ Վ. Ջ. Պետրոսյան, Ընդհանուր և հայ լեզվաբանության հարցեր, էջ 10-20:

³⁴ Տե՛ս **Виноградов В. В.** Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка // Избранные труды. Исследование по русской грамматике. М., 1975, էջ 88-154:

³⁵ Տե՛ս **Реформатский А. А.** Введение в языковедение. М., 1967, էջ 324-331:

հուկյանը. «Սուբստանցիոնալ լեզվաբանության ընդհանուր սկզբունքի համաձայն շարույթ է համարվում ձևավորված բառը (դասույթը/տարգա) կամ բառակապակցությունը, որը իրականացնում է նախադասության անդամի միասնական շարահյուսական գործառույթ»³⁶: Ասվածը չի նշանակում, թե նույնանում են շարույթը և նախադասության անդամը, որովհետև, ըստ ՀԼՏ-ի, «առաջինի առանձնացման հիմնական չափանիշը կառուցվածքային է», իսկ երկրորդինը՝ շարահյուսական³⁷: «Այդպիսով, շարույթը միջին դիրք է զբաղեցնում դասույթի և պարզ նախադասության միջև՝ բնութագրվելով դասույթ \subseteq շարույթ \subseteq պարզ նախադասություն հարաբերակցությամբ»³⁸, բայց և չի նույնանում բառակապակցության հետ³⁹:

Պիտի նկատել, որ շարույթի՝ որպես լեզվական միավորի ամենից համակողմանի բնութագիրը տվել է Գ. Ջահուկյանը «Լեզվի համընդհանուր տեսություն» գրքում: Սակայն այստեղ շարույթի բնութագրերի մեջ բացակայում է հնչերանգի գործոնը, մի բան, որն առկա էր հեղինակի մեկ այլ աշխատության մեջ⁴⁰: Առանց հնչերանգային գործոնի հաշվառման, միայն կառուցվածքային չափանիշը բավարար չէ, որ ձևային առումով (формально) հաճախ բառի (դասույթի) և բառակապակցության հետ համընկնող կառույցը նրանցից տարբեր լեզվական միավոր համարվի⁴¹:

Գ. Ջահուկյանի լեզվամակարդակային բաժանումը, ըստ էության, արտացոլում է *փոփոխակային լեզվաբանության* կառուցվածքը, իսկ այդ կառուցվածքում սկզբունքորեն վերանայված են ավանդական լեզվաբանության մոտեցումները ինչպես լեզվաբանության բաժինների, այնպես էլ այդ բաժինների կողմից ուսումնասիրվող միավորների առումով: Որպես առանձին բաժին՝ սուբստանցիոնալ լեզվաբանության մեջ բացակայում է հնչյունաբանությունը (հնչույթաբանությունը): Ըստ էության, *շարագիտության* (таксология) առաջին մակարդակին՝ *դասույթայինին* (тагматический) է հատկացված ձևաբանության ուսումնասիրության առարկան՝ *բառաձևը*: Այս մակարդակի *շարույթային*

³⁶ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 155.

³⁷ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Շարույթը որպես լեզվական միավոր // Հայոց լեզվի տեսության և պատմության հիմնահարցերը, էջ 126:

³⁸ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 155.

³⁹ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Շարույթը որպես լեզվական միավոր// Հայոց լեզվի տեսության և պատմության հիմնահարցերը, էջ 125:

⁴⁰ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 354:

⁴¹ Վերոհիշյալ հեղինակներից շարույթային բնութագրերի մեջ հնչերանգային գործոնը կարևորել է, մասնավորապես, Լ. Վ. Շչերբան: Հմմտ. «Այն հնչյունաբանական միությունը, որը արտահայտում է միասնական իմաստային ամբողջություն խոսքամտածական գործընթացում և կարող է կազմվել ինչպես մեկ **ռիթմային** (ընդգծումն իմն է՝ Վ. Պ.) խմբից, այնպես էլ նրանց ամբողջ շարքից, ես անվանում եմ շարույթ» (Щербан Л. В. Фонетика французского языка. М., 1955, с. 87):

(синтагматический) ենթամակարդակին է վերապահված բառակապակցության՝ որպես շարույթի (синтагма) դրսևորումներից մեկի քննությունը, իսկ նախադասությունը քննության նյութ է դառնում *նախադասագիտության* (протасеология) մեջ:

ՀԼՏ-ի կարևոր նորություններից մեկը *տեքստային* (текстовый) մակարդակի տարբերակումն է՝ երկու ենթամակարդակով՝ «հինույթային կամ պարբերային» (текстематический) և «լրահինույթային» (синтекстематический)⁴²: Տեքստայինի ուսումնասիրության առարկան (= միավորը) *տեքստն* է կամ *հենքը*: Լեզվաբանության բաժինը, որն զբաղվում է տեքստին առնչվող իրողությունների քննությամբ, *տեքստաբանությունն* է (текстология):

Զժխտելով տեքստաբանության կամ տեքստի լեզվաբանության՝ որպես լեզվաբանական գիտակարգի հնքնուրույն գոյության իրավունքը՝ մենք (ինչպես և Գ. Ջահուկյանը ՀԼՏ-ի մշակման վաղ փուլերում)⁴³ մնում ենք այն տեսակետին, որ տեքստույթը (текстема), ավելի ճիշտ՝ նրա երկու ենթամակարդակային դրսևորումները՝ *հինույթը* և *լրահինույթը*, կառուցվածքային առումով նախադասությունից տարբեր իրողություններ չեն. դրանք նախադասություն են կամ նախադասությունների կապակցություն: Տեքստույթը նախադասությունից տարբերող հատկանիշները (իմա՝ «ավելի մեծ դադար այլ տեքստույթից առաջ և ավելի մեծ հնչերանգային ավարտվածություն»⁴⁴) կառուցվածքային չեն: Հետևաբար *տեքստային մակարդակի* առանձնացումը չի կարող միանշանակ ընդունվել, այնպես, ինչպես որ միանշանակ չէ *հնչույթային մակարդակի* մերժումը միայն այն պատճառով, որ հնչույթը երկկողմանի միավոր չէ:

Ե. Բնական է, որ ընդհանուր լեզվաբանական տեսություններ ստեղծելու փորձեր եղել են նաև նախկինում: Այդպիսի առաջին փորձը 1660 թ. Կլոդ Լանսլոյի և Անտուան Առնոյի հեղինակած «Ընդհանուր և ռացիոնալիստական քերականությունն» է, որը առավելապես հայտնի է Պոր-Ռոյալի քերականություն անվանումով: Այդպիսի փորձերի մեծ մասը, այդ թվում՝ Սոպյուրի նշանավոր «Դասընթացը», ըստ Գ. Ջահուկյանի, իրականում չի կարող ընդհանուր լեզվաբանական համարվել, որովհետև նրանց հիմքում դրված չեն բոլոր լեզուներին կամ նրանց մեծ մասին բնորոշ սկզբունքներ, այլ դրանցում եզրակացությունները կառուցվում են մի քանի, գլխավորապես՝ հնդեվրոպական լեզուների տվյալների հիման վրա, որոնք վերագրվում են մյուսներին: Այնինչ, իրապես ընդհանուր լեզվաբանական տեսությունը պիտի կառուցվի լեզվա-

⁴² Եզրույթների հայերեն համարժեքները տրվում են ըստ՝ Գ. Բ. Ջահուկյան, Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, էջ 12: Նշված գրքում եզրույթները ոչ թե թարգմանվել են, այլ ստեղծվել են օտար տարբերակների հայերեն համարժեքները:

⁴³ Տե՛ս և Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, էջ 199-200:

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 201:

կան ընդհանրությունների (ունիվերսալիաների) հաշվառումով, որոնք կնե-
րառեն տարբեր լեզվական համակարգերի և տարբեր կառուցատիպի լե-
զուների տվյալներ: Եվ որ ամենից կարևորն է, պիտի ելակետ ունենա
նյութական աշխարհը, որի մեջ ձևավորվում և իր կյանքն է ապրում նաև
մարդկային լեզուն՝ որպես աշխարհում առկա կամ երբևէ գոյություն ու-
նեցած լեզուների անփոփոխակ: Հայտնի ուսմունքների մեջ սկզբունքո-
րեն ընդհանուր լեզվաբանական ուղղվածություն ունի գլոսեմատիկան,
մասնավորապես՝ նրա մանիֆեստը համարվող՝ Լ. Ելմսլևի «Լեզվի տե-
սության հիմնավորման շուրջը»⁴⁵ աշխատությունը, սակայն այն ևս ՀԼՏ-
ից տարբերվում է իր բուն ելակետով, որովհետև ելնում է սուսյուրյան «լե-
զուն ձև է, այլ ոչ թե սուբստանցիա» դրույթից: «Լ. Ելմսլևի բոլոր քննա-
դատները նշել են նրա ուսմունքի վերացականությունը և ցույց են տվել
նրա թերությունները: Սակայն Լ. Ելմսլևի փորձը ստեղծելու լեզվի ամ-
բողջական տեսություն, փաստորեն մնաց բացառիկ»⁴⁶, -նշում է Գ. Ջա-
հուկյանը: Այս առումով ավելի խոցելի է Ն. Չոմսկու սերող քերականու-
թյունը, որը նույնպես հավակնում էր լինելու ընդհանուր լեզվաբանա-
կան, բայց այն ոչ միայն չընդգրկեց լեզվի բոլոր կողմերը, այլև քննա-
դատվեց իր քննության ոլորտներում՝ շարահյուսության և հնչույթաբա-
նության մեջ, գրավոր խոսքին հակված լինելու համար:

Զ. Նախադասագիտության (ավանդական եզրույթաբանությամբ՝
շարահյուսության) բնագավառում կարևորագույն դրույթը *նախադա-
սության բայակենտրոնության* սկզբունքի որդեգրումն է: Հայ քերակա-
նագիտության մեջ այդ սկզբունքը ավանդաբար կապվում է Մ. Աբեղյա-
նի անվան հետ⁴⁷: Ըստ ՀԼԿ-ի՝ «ցանկացած ենթամակարդակի գլխավոր
կամ միջուկային անդամը պարտադիր է, այսինքն՝ պարտադրակա-
նությունը նրա առանձնացման հիմքն է»: Պարզ նախադասության հա-
մար այդպիսի միջուկային անդամ է ստորոգյալը՝ «հանգույցի կապակ-

⁴⁵ Այս աշխատությունը ռուսերեն թարգմանվել է «Прологомены к теории языка»
(«Լեզվի տեսության նախագիտելիք») վերտառությամբ (տե՛ս «Новое в лингвистике»,
вып. I, М., 1960):

⁴⁶ **Джаукян Г. Б.** Универсальная теория языка, էջ 5: Այդ մասին ուշագրավ է նաև
Էյնար Հաուգենի կարծիքը «Ուղղությունները ժամանակակից լեզվաբանության մեջ»
հոդվածում. «Թվարությունը, որին բախվում է ընթերցողը, Ելմսլևի տեսության
վերացականության և նրա բովանդակությունը բացատրող ցուցադրական նյութի
համեմատական աղքատությունն է» (**Յ. Хауген.** Направления в современном языкозна-
нии // «Новое в лингвистике». Выпуск I, М., 1960, էջ 248): Լ. Ելմսլևի նշված
աշխատությունը բարձր գնահատելով իբրև գիտական նվաճում, ըստ էության,
վերոհիշյալ վերապահությունը կրկնում է Ա. Մարտինեն. «Ելմսլևը, իր տեսության
ստեղծման վրա ծախսելով տասը տարի, անողոր է ընթերցողի նկատմամբ. նա այնքան
վաղուց է վարժվել լեզվաբանական հիմնահարցերի մասին մտածել իր սեփական
եզրույթներով և հատկապես իր իսկ կողմից ստեղծված հայեցակետով, որ բոլորովին
աչքաթող է անում, որ մարդու համար, որը իր գործակիցների և աշակերտների
համեմատաբար նեղ շրջանակի անդամ չէ, նրա մտքի ձևը և արտահայտման եղանակը
(манера) անսովոր են թվում և նույնիսկ տարօրինակ» (**А. Мартине.** О книге «Основы
лингвистической теории» Луи Ельмслева // «Новое в лингвистике». Вып. I, с. 462):

⁴⁷ Տե՛ս **Մանուկ Աբեղյան**, Հայոց լեզվի տեսություն, Եր., 1965, էջ 362:

ցությունը որևէ շարույթի հետ, այդ թվում նաև բայի դիմավոր ձևով՝ որպես այդպիսի կապակցության կրողի»⁴⁸: «Առմիջուկային (իմա՝ երկրորդական-Վ. Պ.) անդամներ են ենթական և նախադասության մյուս անդամները՝ արտահայտված գոյականական շարույթներով»⁴⁹: Ուշագրավ է, որ ՀԼԿ-ի վաղ շրջանի պատկերացումներով շարադրված «Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները» գրքում հիմնավորվում է նախադասության երկկենտրոնության սկզբունքը՝ ենթակայով և ստորոգյալով⁵⁰: Ավելին, նկատելի է ենթակայակենտրոն հակվածություն. հմմտ. «Ենթական նախադասության, որպես հաղորդման ակտի, կենտրոնն է: Թվարկել ու բնութագրել նախադասության բոլոր մնացած անդամները, որոնց մեջ անմիջաբար կամ ստորոգյալի միջոցով լրացվում է ենթակայի այս կամ այն կողմը, նշանակում է բացահայտել ենթակայի ողջ բովանդակությունը»⁵¹: Նոր մոտեցումը, ըստ ամենայնի, թելադրված է ՀԼԿ-ի ճշգրտված սկզբունքների հետևողական գործադրությամբ, ինչպես նշում է նաև հեղինակը:

«Լեզվի համընդհանուր տեսությունը» ոչ միայն Գ. Ջահուկյանի գիտական վաստակի կարևոր ձեռքբերումներից է, այլև ընդհանրապես տեսական լեզվաբանության ամենաինքնատիպ և արժեքավոր ուսումնասիրություններից մեկը: Անվանի գիտնականը հիմնովին ուսումնասիրել է համապատասխան գրականությունը՝ փորձելով հավասարակշռված մոտեցումներ զարգացնել դիտարկվող հիմնահարցերի նկատմամբ, խուսափել այն բոլոր միակողմանի, երբեմն ծայրահեղ մոտեցումներից, որոնց համար քննադատվել են նախորդ տեսությունները: Լինելով ընդհանուր լեզվաբանական խիստ ինքնատիպ ուսմունքներից մեկը, ՀԼՏ-ն միաժամանակ բնութագրվում է համակողմանիությամբ ու համապարփակությամբ և որպես այդպիսին՝ հարկ է, որ այն գիտական մտքի կողմից արժանանար առնվազն այնպիսի ուշադրության, որին իրենց ժամանակին արժանացել են Ֆ. դը Սոսյուրի «Ընդհանուր լեզվաբանության դասընթաց» և Լ. Ելմսլի «Լեզվի տեսության հիմնավորման շուրջը» գրքերը: Թերևս կանխազգալով այսօրվա վիճակը՝ Գ. Ջահուկյանը պատշաճ ուշադրության բացակայության պատճառների թվում ոչ պատահականորեն նշում է այսպես կոչված «ավտորիտարությունը» («авторитарность»), «հատկապես հոգեբանական ավտորիտարությունը, երբ հեղինակավոր անձանցից, դպրոցներից, երկրներից սկիզբ առնող գաղափարները ընդունվում են ուռճացված ձևով, իսկ իրապես կարևորները մնում են ստվերում»⁵²:

⁴⁸ Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 174.

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 175:

⁵⁰ Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, էջ 340 և 388:

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 388:

⁵² Джаукян Г. Б. Универсальная теория языка, с. 221.

Բանալի բառեր – համընդհանուր լեզվաբանական տեսություն, համընդհանուր լեզվական կաղապար, լեզվաբանության կառուցվածք, սուբստանցիոնալ լեզվաբանություն, անփոփոխակալի և փոփոխակալի լեզվաբանություններ

ВАРДАН ПЕТРОСЯН – Концептуальные основы «Универсальной теории языка» Г. Джаукяна. – В отличие от структуралистов, которые понимали язык как форму или сеть чистых отношений (глоссематика) и вслед за соссюровским «Курсом» изучали его как замкнутую систему («в самом себе и для себя»), в своей «Универсальной теории языка» (М., 1999), обобщающей его лингвистические взгляды, академик Г. Джаукян предлагает субстанциональную концепцию. Согласно ей, если изучать язык изолированно, в отрыве от вещественного мира, многие языковые явления (например, метафоры) станут попросту непонятны. «Универсальная теория языка» не только по-новому трактует ряд известных положений теоретической лингвистики, но и выдвигает новые идеи, среди них «универсальная лингвистическая модель» – метод анализа языковых фактов, оригинальное восприятие синтагмы, классификация языковых уровней и т. д.

«Универсальная теория языка» не только значительное достижение замечательного лингвиста, но и весомый вклад в теоретическое языкознание.

Ключевые слова – универсальная теория языка, универсальная языковая модель, структура лингвистики, субстанциональная лингвистика, инвариантная и вариативная лингвистика

VARDAN PETROSYAN – The Conceptual Fundamentals of G. Jahukyan’s “Universal Theory of Language”. – Academician G. Jahukyan’s “Universal Theory of Language” (published in 1999, in Russian) is a valuable work that recapitulates the author’s general linguistic views. In contrast to structuralist theories, which consider the perception of language predominantly as a framework of form and pure relations (glossematics); and those which following Saussure’s ‘Course’ analyse the language as a self-contained whole, Jahukyan offers a substantialist conception of language. According to this conception, many linguistic expressions (e.g. metaphors) connected with the material world or human relationships would simply be incomprehensible if analysed in isolation, cut off from the material world.

The celebrated scientist G. Jahukyan, on the grounds of the “universal theory of language” (UTL) developed by him, not only interprets many known principles of theoretical linguistics anew but he also offers up a number of new ideas (such as “universal patterns of language” (UPL) as a method of analysis for linguistic realities; a new scheme of linguistic structure based on invariant and variative aspects; syntagm – defined as an absolutely new perception of a linguistic unit; focus on the role of syntagm among other linguistic units; distinction of linguistic levels through biplane units, etc.).

G. Jahukyan’s “Universal Theory of Language” not only ranks as one of the greatest achievements of the author, but it is also an outstanding contribution to the field of theoretical linguistics in general.

Key words – Universal linguistic theory, Universal language model, linguistic structures, substance linguistics, invariant and variative linguistics